

Карловас О.А.

старший викладач кафедри української філології та журналістики

Шановалова Д.Д.,

здобувачка вищої освіти

Східноукраїнський національний університет

імені Володимира Даля

СЕМАНТИКА КОЛЬОРЕМ В ОПОВІДАННІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «НАД МОРЕМ»

Анотація. У статті проаналізовано особливості семантики кольорем у прозовому творі Лесі Українки. З'ясовано, що кольорема характеризуються яскравим ціннісним забарвленням, є полісемантичними, амбівалентними, апелюють до емоційної сфери читача.

Ключові слова: колір, кольорема, кольоратив, семантика, мариністичні образи, образ моря, Леся Українка.

Karlovas O.A., Shapovalova D.D. Color Semantics in Lesya Ukrainka's Story «Over the Sea». The article analyzes the features of color semantics in the prose work of Lesya Ukrainka. It was found that colors are characterized by bright value coloring, are polysemantic, ambivalent, appeal to the emotional sphere of the reader.

Key words: color, coloring, semantics, marine images, the image of the sea, Lesya Ukrainka.

Прозові твори Лесі Українки органічно вплетені в мистецький контекст художньої спадщини письменниці, незважаючи на їх незначну кількість. Художню вартість її прози оцінювали по-різному і її сучасники (І. Франко, М. Павлик, М. Євшан, М. Грушевський, А. Ніковський), і критики 20-х років ХХ ст. (П. Филипович, М. Зеров, Б. Якубський), і літературознавці радянських часів (О. Дейч, О. Бабишкін, В. Курашова, І. Журавська, А. Каспрук, Л. Міщенко, К. Кухалашвілі, Л. Кулінська, Т. Третяченко). Стереотип (утвердився в українському літературознавстві з легкої руки І. Франка) про значно менші здобутки в епіці порівняно з поезією та драматургією й до сьогодні залишається досить поширеним серед дослідників її творчості. Хоча І. Качуровський уважає, що прозові твори письменниці «мають неабияку художню вартість. Більше того Леся належить до найвидатніших українських прозаїків» [9, с. 73].

Мариністична тематика в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. опинилася в полі зору багатьох письменників. «Морські образи» в різних варіаціях (морська стихія, неозорі океанічні простори, екзотичні пейзажі) здавна вабили людину, породжували жагу пошуку нового, незвіданого, кидаючи її у вир неймовірних мандрів і пригод. Широкі води завжди викликали трепет, цікавість і творче натхнення в поетів, художників і музикантів, і творчість Лесі Українки – її поезія, проза та епістолярій – є свідченням такого захоплення морською стихією, оскільки значна частина життя письменниці пов'язана з морським узбережжям. Першу подорож до моря Леся Українка здійснила в 17-літньому віці, а мариністичні мотиви ввійшли в прозу в кінці 1890-х – на початку 1900-х рр.

1898 року був завершений твір «Над морем (Оповідання)», у якому немало мариністичних описів. Він вважається одним з «найреалістичніших» прозових зразків Лесі Українки з чітким сюжетом і фабулою, конкретним хронотопом, яскравими героями, цілісними характерами, достовірним і правдоподібним зображенням [4, с. 127]. Історія з життя відпочивальників у Ялті – оповідачки та Алли Михайлівни – виходить за межі традиційно реалістичного оповідання, оскільки канва твору наповнена неоромантично-імпресіоністичними морськими пейзажами. Вони далекі від традиційних романтичних описів морської стихії – неоромантично-імпресіоністських замальовок, бо, як відомо, літературний твір – не просто сукупність образів, а й сам образ – результат симбіозу слова, кольору та звуку.

Творчість Лесі Українки була об'єктом лінгвістичних досліджень, зокрема, і фахівців у галузі кольористики, оскільки світ фарб привертав увагу письменниці поряд з іншими суміжними видами мистецтва. Так, Л.М. Ісаєнко, аналізуючи «Лісову пісню», потрактувала кольореми із застосуванням елементів філософії [8, с. 19–29]. І.М. Бабій вивчала семантико-естетичні особливості колірних епітетів у поезії Лесі Українки, зробивши короткий огляд частиномовної належності кольором, їхніх синонімічних рядів, граматичного оформлення та символічних значень; зафіксувала наявність у ліричних творах поетеси складних кольором, а також слів, семантично пов'язаних з ними, подала власну класифікацію [1, с. 8–11]. Символіку кольору у творчості Лесі Українки досліджувала також О.П. Шегеда [17, с. 158–161]. Не залишилася без уваги й епістолярна спадщина поетеси, зокрема, колористичні епітети в ній аналізувала С.К. Богдан [2, с. 18–24]. Поетизації семантики кольору присвячено дисертаційну роботу Л.В. Шулінової [18], де авторка вдається, зокрема, до квантитативного аналізу, підраховуючи кількість кольоропозначень у

творах Лесі Українки, групує їх, пропонуючи при цьому свої власні класифікації.

На думку О.М. Дроботун, колір є універсальною категорією, яка в мові художніх творів набуває вигляду полісемантичного знака. Вербалізація барви, у свою чергу, актуалізує у свідомості реципієнта різноманітні архетипи, що стають основою семантичної поліфонії тексту. Кольореми виконують у тексті візуально-описову, виражальну та сугестивну функції [6]. Протилежну думку висловлює А. Вежбицька, наполягаючи на тому, що «кольорових універсалій бути не може, адже категорія «колір» не є універсальною». Науковець твердить, що сприйняття кольору пов'язано з певними «універсальними елементами людського досвіду», які концептуалізуються в різних мовах, підкреслюючи етнонаціональну індивідуальність у сприйнятті, виокремленні та семантичному наповненні прикметників на позначення кольорів [3]. Крижанська О. М. пропонує тлумачити колір як абстрагований, усвідомлений і загальний бік предмета, який у ньому є, але не належить йому обов'язково, і як загальне, може належати будь-якому явищу та предмету. Колір, не існуючи сам по собі, обов'язково позначається в об'єкті та може переноситися з предмета на предмет, у чому виявляється його значення [11, с. 22–25].

Отже, спірні питання, які точаться навколо кольоративів, є причиною того, що назви кольору упродовж кількох останніх десятиліть є предметом постійного зацікавлення лінгвістів, які досліджують проблему семантики.

Метою нашої розвідки є семантичний аналіз кольорем, ужитих при створенні мариністичних образів в оповіданні Лесі Українки «Над морем».

Кольористичний аналіз оповідання засвідчує психосемантичне навантаження, яке несуть на собі кольореми, а це дозволяє відтворити стан авторки на час написання твору та навіть характерні риси її особистості. При змалюванні подій, природи та душевних переживань героїв авторка вводить у мовну тканину тексту кольореми для кращого візуального сприйняття твору. Колір не лише прямо вказує на зображення, а здатний набувати переносних значень і навіть символічного вживання. Письменник, на думку І.М. Кочан, відповідно до задуму, обирає для характеристики предмета, персонажа чи явища той колір, який би найбільше надавав виразності, точності, яскравості зображуваному, розширюючи при цьому діапазон сполучуваності кольорів, уводячи в тканину тексту різні кольори, надаючи їм додаткових відтінків [10, с. 255]. Леся Українка у своєму кольоровживанні, як правило, дотримується традиційної символіки кольорів.

Образ моря об'єднує героїнь оповідання – обидві приїхали до Ялту, «щоб залишити морю і горам свої болі» [16]. Ідеться не лише про фізичні хвороби (в обох – сухоти), а й про душевні терзання дівчат. Вони обидві – і у світоглядному плані дитинна Алла, і значно зріліша оповідачка – не є самодостатніми особистостями, вони шукають себе й сенс свого життя. Ці пошуки виглядають доволі трагічними на фоні наближення їхньої смерті: Алла кілька разів ніби ненароком згадує про те, що незабаром помре, навряд чи це пусті фрази; відчувається, що загроза смерті тяжіє й над оповідачкою [5, с. 41]. В оповіданні образ моря сприймається як лакмусовий папірець, що розмежує дві шкали життєвих цінностей, дві світоглядні системи – образ оповідачки та Алла Михайлівна: перша обожнює морську стихію, а другій же, навпаки, «якось тошно робиться», коли дивиться «на те коливання» «вашого “прекрасного” моря» [16].

Образ моря по-різному сприймається оповідачкою: спочатку воно для неї було як відносно вільний простір, де можна зануритися в природну красу, побути на самоті, відпочити від людей: «Часто, лежачи над самісіньким морем, під навислим каменем, і дивлячись на фаланги хвиль, на ясний горизонт, здавалось мені, що я опинилась у такій країні, де ще не було чи вже нема людей. Мушу признатись, така мрія була мені мила» [16].

Мариністика Лесі Українки, якщо говорити про поезію, виражена в основному білими та синіми тонами, лише подекуди позначена відтінками сріблясто-сірого й блакитного або контрастним акцентом ясно-червоного. В оповіданні «Над берегом» кольорова гама розширюється. Змальовуючи море, Леся Українка вживає кольореми *ніжно-рожевий, рожевий*: «Море приваблює мене. Воно розстилось ген-ген, широке, спокійне і *ніжно-рожеве*»; «По *рожевій* площині моря пробігали то *золоті, то блакитні іскри, мінялись, блідли, а вкупі з ними блідла і *рожева барва**» [16]. Рожева барва може досить суттєво відрізнятися від червоної – як за фізичними та візуальними показниками, так і за психологічно-символічними (лексемами з семантикою червоного кольору є амбівалентними – вони несуть на собі одночасно елементи і позитивної семантики (любов, тепло, сонце тощо), і негативної (кров, агресія, війна, ненависть), на відміну від лексем із семантикою рожевого кольору, в яких негативний аспект сприйняття практично відсутній [12, с. 58]. Рожевий колір викликає у свідомості читача певні асоціації. Цей колір є сумішшю червоного з білим. Він сприймається як м'який; символізує дитинство, невинність, молодість, жіночність, красу жіночого тіла, кохання, легку еротичу, комфорт, тепло, радість; підсилює почуття, робить уважним, ласкавим і чуйним. Цей колір асоціюється з молодістю, романтикою, свіжістю, витонченістю та ніжністю. Героїня

перебуває у світі мрій та очікуванні дива, для неї цей колір є ніжним, він розслаблює її, створює відчуття затишку. Кольорема *блакитний* має сугестивні властивості, які декодуються у відчуття тривожності, суму, ностальгічного настрою. За своїм символічним значенням блакитний колір близький до синього; це – символ ніжності, покірності, спокою, благополуччя, стабільності, краси, вірності, міцності сім'ї, легкого суму, прохолоди, пасивності, далечіні, дружби, прихильності, миру [13, с. 248–250]. У прямому значенні кольорема пов'язана з температурними факторами, а метафорично передбачає такі семи, як 'спокій', 'гармонія', 'глибина', 'простір', 'сутінки', тобто акцент робиться на відчутті легкого суму, заспокоєння в природі, вечірньої прохолоди. Крім конкретних кольорем в описі моря, Леся Українка вживає іменник *барва* як сукупну колірну ознаку.

Особливістю індивідуального стилю письменниці є вживання колірних епітетів для підсилення протиставлення, що є засобом контрастного зіставлення: *«Аж ось рожєва барва зникла, повів раптовий вітер, хвиля сплеснула голосніше, освітлений краєчок берега почорнів, тінь швидко побігла геть аж на середину моря, що вкрилось дрібненькими білими гребінцями»* [16]. Лексеми з семантикою чорного кольору, як і лексеми з семантикою білого кольору, є базовими для багатьох мов світу. Чорний колір – це колір-знак, який найчастіше пов'язується з негативом, зокрема, темрявою, ніччю, тишею та порожнечею, а білий традиційно символізує світло, сонце, земне життя, вічність, святість, чистоту. Білий з чорним символізує єдність двох світів, негативу й позитиву, знак Близнюків, духовний центр [14, с. 89].

Створюючи образ моря, Леся Українка вдається до підсилення кольорем порівнянням: *«Потім так же раптом зникли гребінці і вітер, а море знов стало спокійне, гладеньке, тільки сизе, як голубині крила. Се впало зенацька літнє смеркання, впало, затремтіло і знов заспокоїлось»* [16]. Таке порівняння вносить в оповідь прихований смуток. Кольорема *сизий* вжита в переносному значенні (порівняння з голубом) для опису водної стихії. В оповіданні сіра барва та лексема, що її позначає, має значення невиразності, суму, меланхолії, утоми.

Колір в оповіданні не є чимось сталим, незмінним. Наприклад, спостерігаємо переходи, переливання барв, зумовлені зміною освітлення. Динаміка, рух досягається дієсловом з колірною семантикою: *«Далеко-далеко, на самім горизонті леліло опалове світло – відблиск сонця; для Ялти сонце вже зайшло, але для степу за Яйлою ще світило»* [16]. Кольорема *леліло* утворена від назви квітки – лілії – на основі її колірної

характеристики (біле забарвлення – найпоширеніше). Колірне значення поєднується з неколірним, символічно-асоціативним і сприймається не лише як «білий», але й як «ніжний, тендітний, м'який», що підкреслює додатковий епітет *опалове*. Лексема трактується досить неоднозначно. Словник української мови подає два значення прикметника *опаловий*: 1) як молочно-білий з райдужними відтінками та голубуватим або жовтуватим полиском; це блискучий, райдужний; 2) як невизначений відтінок барви, що переливається, як опал [15, с. 701]. Тобто можна говорити про лексему, яка позначає невизначений відтінок кольору [12, с. 141]. Леся Українка подає поряд кілька означень з колірним значенням з метою уточнення зорової інформації. Кольорема *фіалковий* пов'язана з квіткою, яка є символом смутку, смерті, але водночас емблемою пробудження природи; знаком невинності, скромності, цноти, чистоти [7, с. 823]: «*От це хвилинка, і горизонт стане фіалковим, ще хвилинка, і місяць урочисто випливе з моря і простеле до самого берега широку, золоту, прозору путь, устануть зорі над горами і ясною громадою ітимуть за місяцем, віддалік, немов шануючи його чарівну владу*» [16]. Кольорема *золотий* ужита в переносному колірному значенні, тобто кольору золота; жовто-помаранчевий, із сильним блиском. Золотий колір вважається особливим у мистецтві. Це – символ духовного світла без тіні й тілесності. Шлях духовного сходження колірною можна зобразити так: чорний → білий → червоний → золотий [7, с. 298–300]. Море оповідачка сприймає, з одного боку, як живу істоту, наділену могутньою силою, здатною збороти всі перешкоди, а з другого – як символ мінливого й швидкоплинного людського життя.

Ще одним мариністичним образом можна вважати явище фосфоризації, яке сприймається як символ завіси, яку природа (морська стихія) немов відхилила, розкриваючи таїну буття, показуючи шлях у вічність: «*І справді, за стерном затремтіла блакитна фосфорична смуга, весла кресали огонь. ...Дельфіни плескались, збивали на чорній воді гейзери світла*» [16]. Кольорема *блакитний* вважається світлішою від лексеми *небесний*. За своїм символічним значенням блакитний колір оповідачкою сприймається як символ ніжності, покірності, спокою, прохолоди, далечини. А явище фосфоризації ще більше візуалізує образ моря, надаючи йому динаміки.

Простежуємо у творі й образ хвилі, який повертає героїню від насолоди безпосереднього споглядання та роздумів до реального життя: «*...його темно-зелена оксамитна хвиля ледве просвічувала з-під сміття: шкурки з кавунів, насіння, жовті смуги і якісь червонясті завої напливали від байдаків і парохода з нафтою...*» [16]. Кольорема *темно-зелений*

реалізує значення «хвороба, смерть», стає негативним аспектом семантики цієї барви, хоча й пом'якшується епітетом *оксамитовий*.

Отже, кольореми, ужиті Лесею Українкою, є одними з найдієвіших засобів впливу на читача, вони дозволяють передавати складний психологічний стан людини, всю гаму емоцій, якісно характеризувати предмети чи явища, давати їм відповідну оцінку, підкреслюючи їх естетичну вартість, актуалізуючи поняття прекрасного та увиразнюючи авторські думки.

Література

1. Бабій І.М. Семантико-естетичні особливості колірною епітета у поезії Лесі Українки. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2001. Вип. 7. С. 8–11.
2. Богдан С.К. Кольористичні епітети в структурі епістолярних стереотипів Лесі Українки. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки: Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. №1. С. 18–24.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / пер. с англ. ; отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой]. М. : Русские словари, 1996. 416 с.
4. Головій О.М. «Ми ... вже привикли до моря і вона до нас»: мариністичні мотиви в епістолярній і прозовій спадщині Лесі Українки. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. 2011. Вип. XXIV, ч. 1. С. 123–132.
5. Головій О.М. Повісті «Жаль», «Над морем», «Приязнь» Лесі Українки як цикл про пошук сенсу життя. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія. Філологічні науки. Літературознавство. 2015. №8. С. 38–45.
6. Дроботун О.М. Колористика української прози доби модернізму (на матеріалі новелістики М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Винниченка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.01.01 «українська мова». Кіровоград, 2010. 20 с.
7. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
8. Ісаєнко Л.М. Сміслові параметри кольорового універсуму «Лісової пісні» Лесі Українки. *Волинь філологічна: Текст і контекст. Явище синтезу мистецтв в українській літературі*. 2008. Вип. 5. С. 19–29.
9. Качуровський І. Променисті силуети : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. С. 53–88.
10. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посібник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2008. 423 с.

11. Крижанська О.М. Яким буває червоне (символічні кольороназви в українській мові). *Українська мова і література в школі*. 2001. №2. С. 22–25.
12. Половинкіна М.І. Семантика та прагматика кольороназв у польському поетичному дискурсі (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття) : 10.02.03 – слов'янські мови : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук. Київ, 2015. С. 58.
13. Серов Н.В. Цвет культуры: психология, культурология, физиология. СПб. : Речь, 2004. 672 с.
14. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
15. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред І.К. Білодіда. Київ : Науков думка, 1970–1980. Т. 5. С. 701.
16. Українка Леся. Над морем (Оповідання). URL: <https://onlyart.org.ua/ukrainian-poets/lesya-ukrayinka/lesya-ukrayinka-nad-morem/>.
17. Шегеда О.П. Символіка кольору у творчості Лесі Українки. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2001. Вип. 7. С. 158–161.
18. Шулінова Л. В. Словесна поетика Лесі Українки (поетизація семантики кольору) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1999. 247 с.

Лецинская О.А.

*доктор филологических наук,
профессор кафедры белорусского языка
Гомельский государственный университет
имени Франциска Скорины*

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О КАПУСТЕ В ЗЕРКАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ

Аннотация. В статье представлен анализ фразеологизмов белорусского языка с компонентом капуста как репрезентантов гастрономического кода культуры белорусов, выявлено, как во фразеологизмах через аналогию с образами одной из огородных культур выражается и характеризуется представление о разных сторонах жизни человека, как правило, его действиях, их признаках.